

TEZAURUL MONETAR ROMAN DE LA TIBODU (TRANSILVANIA)

Observații și precizări

Cunoscut de peste un veac în literatura de specialitate, tezaurul de monede romane de la Tibodu (Tibudeni, Tibód; jud. Harghita) a format, în ceea ce privește unitatea și data îngropării lui, obiectul unor interpretări diferite și contradictorii. Din acest motiv, în cele ce urmează, vom lua în discuție și vom analiza condițiile în care s-a produs descoperirea, conținutul și structura acestui interesant depozit monetar, pentru ca apoi, în funcție de atari elemente esențiale, să încercăm a stabili — în lumina progresului studiilor numismatice — epoca de formare propriuzisă a comorii, etnicul probabil al proprietarului, vremea și cauza posibilă a ascunderii ei în pământul Daciei romane¹.

Tezaurul, format din 826 denari romani, a ieșit la lumină în luna august 1853, în ograda locuitorului Francisc Török din Tibodu, după o puternică ploaie torențială. Monedele s-au găsit amestecate cu fragmente ceramice, provenite din vasul sfărâmat care conținuse tezaurul. Recipientul, șpart din cauza presiunii transmise de deasupra de greutatea carelor ce treceau prin ogradă, nu a mai putut fi refăcut, dar între fragmentele lui se precizează că s-a constatat *existența unui singur fund de oală*. Un număr de 202 piese datează din timpul Republicii până în anul 31 î.e.n., iar restul de 624 sînt emise sub Imperiu, de la Vespasian (a. 70) pînă la Marcus Aurelius (a. 167). Dintre piesele republicane, 16 sînt monede familiale, iar 185 exemplare aparțin perioadei cuprinse între anii 43 și 31 î.e.n. Printre acestea din urmă erau numeroase monede cu „legio“ de la triumvirul M. Antonius, multe purtînd contramărci (*signa incusa*). Cele mai recente exemplare nu depășesc, ca dată de batere, anul 167, dată la care sau puțin *după* care, din considerente ce le vom arăta mai departe, întregul depozit monetar a fost îngropat. Se specifică apoi că monedele imperiale, cu excepția a doi denari de la Vespasian, erau foarte bine conservate, spre deosebire de cele republicane, care erau atît de șterse și de tocite — semn al intensei și îndelungatei lor circulații — încît multora nici nu li s-a putut recunoaște tipul.

J. G. Seidl descrie și repartizează numeric pe împărați numai tipurile mai reprezentative, motiv pentru care totalul pieselor imperiale nu coincide cu numărul real de 624 monede, deși tezaurul fusese achiziționat în întregime. Iată compoziția tezaurului, după Seidl: republicane 202, Vespasian 23, Domițian 4, Traian 18, Hadrian 21, Antoninus Pius 109, Faustina senior 53, Marcus Aurelius 45, Faustina junior 84, Lucius Verus 67, Lucilla Veri 4.

Judecînd numai după gradul de uzură al pieselor, căci alt criteriu declarat nu există, Seidl împarte monedele în două grupe, fără să înțeleagă însă prin aceasta că la Tibodu sînt două tezaure deosebite, îngropate unul lîngă altul, la date dife-

¹ Principala sursă de informație despre acest tezaur este J. G. Seidl (*AÖG*, XIII, 1854, p. 137—138), care, foarte succint, l-a publicat pentru prima oară. După aceea, pe baza datelor stabilite de Seidl, aprecieri noi asupra tezaurului a făcut Th. Mommsen (*Geschichte des römischen Münzwesens*, Berlin, 1860, p. 771), ale cărui observații au fost preluate, fără nici un control, de majoritatea cercetătorilor care, mai mult ocazional, s-au slujit de descoperirea de la Tibodu. Menționările ulterioare ale acestui depozit monetar sînt foarte frecvente în literatura arheologico-istorică și numismatică (vezi *Repertoriul arheologic al României*, ms., sub *Tibodu*), dar, întrucît ele nu aduc nici o observație nouă, nu socotim necesar a le mai înșira aici. După Mommsen, doar G. Téglás (*ErdMúz*, XXI, 1904, p. 76—78) a reexamlnat mai îndeaproape structura tezaurului, ajungînd la unele concluzii cu totul neverosimile.

rite. În prima grupă el pune monedele republicane și două exemplare, mai uzate, ale lui Vespasian, iar în grupa a doua înglobează restul monedelor emise în timpul Imperiului și avînd starea de conservare mai bună. Orientîndu-se *numai* după numărul mare de monede, Seidl spune că tezaurul a fost depus *probabil* în două vase (wahrscheinlich in zwei Gefässen), așezate unul lîngă celălalt, fără ca în sprijinul acestei pure presupuneri să poată da vreun indiciu concret, rezultat din înseși elementele constitutive ale descoperirii. Dimpotrivă, autorul neglijează de-a dreptul constatarea, deosebit de elocventă în această privință, menționată chiar de el, că printre frînturile ceramice ale recipientului sfărîmat s-a găsit doar un singur fund de vas.

Abia la cîțiva ani după ce Seidl a publicat tezaurul, Th. Mommsen, utilizînd datele descoperirii, afirmă că proprietarul respectiv și-a îngropat comoara în două vase separate, în unul așezînd denarii republicani, iar în celălalt pe cei imperiali, și că cele două piese mai tocite ale lui Vespasian au pătruns în stocul de monede republicane în urma spargerii recipientelor. Mommsen însă înțelege, fără să se refere la aceasta în mod expres, că la Tibodu este un singur tezaur monetar, îngropat, în două vase, ulterior datei de emisie a celei mai recente monede tezarizate. Dar elementul nou, străin, cu totul subiectiv, introdus de Mommsen în datele descoperirii relatate de Seidl, este considerația că unul din cele două presupuse vase conținea denarii republicani, iar celălalt — pe cei imperiali².

Preluînd informațiile lui Seidl și imbinîndu-le cu aprecierile lui Mommsen, G. Téglás a ajuns să denatureze considerabil compoziția reală a acestui tezaur și, ca urmare, data și adevăratul sens istoric al îngropării lui. După G. Téglás, descoperirea monetară de la Tibodu ar reprezenta două tezaure distincte: unul format din denarii republicani, încheiat și îngropat *la* sau curînd *după* anul 31 î.e.n., iar al doilea constituit din denari imperiali de la Vespasian pînă la Marcus Aurelius și ascuns în pămînt — cu aproape 200 de ani mai tîrziu — exact în același loc (!), pe vremea războaielor marcomanice³.

Din analiza datelor și împrejurărilor descoperirii monetare de la Tibodu, așa cum ele au fost relatate de Seidl, rezultă însă următoarele constatări. Existența a două vase nu este probabilă, deoarece — după cum menționam mai sus — chiar Seidl amintește că între cioburile găsite împreună cu monedele era un singur fund de vas, fapt care indică un singur recipient, nu două⁴. De altminteri, 826 denari încăpeau ușor într-o singură oală și încă nu prea mare. Cazuri cînd un tezaur monetar tot așa de mare, ba uneori chiar mai mare, s-a găsit depus într-un singur vas se pot cita destule, atît din Dacia, cît și din alte provincii romane. Astfel, aprecierea lui Mommsen, care a luat ca *sigură* doar o simplă bănuială a lui Seidl, socotim că nu poate rămîne valabilă. Ea este contrazisă și de împrejurarea că în momentul descoperirii toate monedele erau amestecate între ele, încît stabilirea eventualei proveniențe a pieselor republicane *din un vas*, iar a celor imperiale dintr-un *al doilea vas* nu era posibilă. Pe de altă parte, nici uzura mai mare a monedelor republicane, nici hiatul de un secol între data emisiunii ultimului denar republican și a primei piese din timpul Imperiului nu justifică de loc concluzia lui Téglás că ne-am găsi în prezența a două depozite monetare deosebite. Uzura mai mare a denarilor republicani și discontinuitatea în seria monedelor pînă la Nero ori Vespasian sînt fenomene obișnuite în tezaurele monetare romane „mixte”, atît în cele formate înainte de Nero, cît mai ales în cele alcătuite după domnia acestui împărat. Este de ajuns să cităm în acest sens doar cîteva depozite monetare din Dacia romană, cum sînt cele de la Hunedoara⁵, Barbura⁶, Grădiștea Muncelului⁷, Poiana Gorjului⁸, unde monedele republicane sînt mult mai tocite decît cele im-

² Th. Mommsen, *loc. cit.*

³ G. Téglás, *loc. cit.*

⁴ La concluzia că la Tibodu este un singur tezaur, unitar — după cum m-a informat Șt. Ferenczi — a ajuns și Al. Ferenczi într-o însemnare rămasă în manuscris, referitoare la tezaurul de monede romane de la Bancu Ciucului (cf. nota 17 de mai jos).

⁵ O. Gohl, în *NumK*, IV, 1905, p. 46; V, 1906, p. 137—139.

⁶ P. Kerekes, în *NumK*, XIV, 1915, p. 70.

⁷ C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 240.

⁸ C. S. Nicolăescu-Plopșor, în *Dacia*, VII—VIII, 1937—1940, p. 203—216.

periale. Faptul este într-un totu firesc, pentru că denarii republicani au rămas timp mult mai îndelungat în circulație, pînă ce au fost sustrași din circuitul pieței și teaurizați. Chiar și numai această constatare pledează împotriva opiniei lui Téglás, fiindcă monedele republicane nu se puteau uza în așa mare măsură, dacă ele ar fi fost în adevăr acumulate într-un tezaur separat, încheiat și îngropat în sau îndată după anul 31 î.e.n.

Epoca de formare a tezaurului de la Tibodu, ca și a altor tezaure similare, apare și trebuie considerată ca fiind lungă. Nucleul mare de piese republicane, foarte tocite, la care s-au adăugat apoi monedele imperiale, mai bine conservate, arată că începutul procesului de teaurizare este anterior cuceririi Daciei de către romani. Uzura mare a denarilor republicani exclude însă presupunerea că ei ar fi fost acumulați în tezaur pe vremea Republicii și dovedește depozitarea lor după o lungă și intensă circulație. Dar cînd au intrat ei oare în conținutul comorii? Răspunsul, care constituie de fapt dezlegarea nodului gordian în problema începutului perioadei de alcătuire propriu-zisă a tezaurelor romane „mixte”, îl poate furniza numai poziția însăși a acestei comori și a altora asemănătoare, privită *neconștient* prin prisma fenomenelor de circulație monetară din Dacia romană. Fără a intra aici în detaliile argumentării, prezentate de noi cu alt prilej⁹, ne mărginim doar a spune că hiatul în tezaur nu putea apare decît în cazul cînd agonia lui fusese începută după reforma monetară neroniană din anul 64. În caz contrar, tezaurul trebuia să cuprindă și monedele primilor împărați, lucru care nu se constată. Stocul mare de monede republicane nu a fost acumulat nici în sec. II e.n., deoarece denarii din timpul Republicii sînt atît de puțini în satele, orașele, cimitirele și castrele trupelor auxiliare din Dacia romană, încît din ei, numai în sec. II e.n., nu se putea nicidecum forma în sinul comorii un nucleu atît de mare. Rămîne doar perioada dintre Vespasian și începutul domniei lui Traian, singura în care poate fi plasat începutul strîngerii tezaurului. Că acest depozit monetar a început să fie adunat în vremea dinastiei Flaviilor o dovedește, mai întii, și faptul că dacii, ca și germanii din timpul lui Tacitus, preferau denarilor imperiali pe cei republicani numai după Nero, nu și mai înainte¹⁰, iar apoi constatarea că monedele lui Vespasian, în afară de două exemplare, au fost teaurizate la scurt timp după emitere, indiciu sigur fiind starea lor atît de bună, de parcă ar fi fost proaspăt ieșite din monetărie.

Dar cine putea fi, sub raport etnic, proprietarul care a început să agonisească monede, în aceeași comoră, și înainte de războaiele lui Traian cu Dacia și după aceea, pînă la Marcus Aurelius? Fost-a el oare un negustor ori colonist venit din Imperiu în noua provincie sau era mai degrabă o familie din rîndul populației autohtone dacice? Excluzînd o eventuală transplantare a tezaurului sau a unui nucleu al său din altă provincie romană în Dacia¹¹, răspunsul nu poate fi decît unu singur: începutul pretraianic, pe pămîntul Daciei, al tezaurului de la Tibodu și continuarea lui pînă la Marcus Aurelius nu erau posibile decît în sinul populației localnice, în cadrul unei familii mai înstărite, care a supraviețuit înclăstării militare dintre Traian și Decebal, acomodîndu-se apoi condițiilor de viață impuse de noua stăpînire. Perpetuarea teaurizării din perioada preromană și în vremea Daciei ca provincie a Imperiului este un fenomen observat și în alte depozite monetare romane, care, toate laolaltă, pot forma un nou argument, de data aceasta de ordin numismatic, în sprijinul stăruirii populației băștinașe dace sub ocupația romană¹².

Cu privire la data îngropării tezaurului, indicații sigure ne oferă monedele cele mai recente, emise pînă în anul 167, fapt din care rezultă că el fusese ascuns, în întregime, de ultimul său proprietar în anul respectiv sau îndată după aceea.

Depozitul monetar de la Tibodu nu este singurul care a fost îngropat sub domnia lui Marcus Aurelius. În spațiul Daciei romane și în regiunile limitrofe popu-

⁹ D. Protase, în *RevRHist*, IV, 2, 1965, p. 207—220; *Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismatice*, București, 1966, p. 90—102.

¹⁰ Vezi în această privință B. Mitrea, în *Materiale*, I, 1953, p. 581.

¹¹ D. Protase, *loc. cit.*

¹² *Ibid. m.*

late de dacia liberi mai există și alte tezaure încheiate cu monede de la acest împărat. Astfel, în interiorul provinciei se cunosc tezaurele de la Sînpaul (jud. Harghita)¹³, Barbura¹⁴ și Bucium (jud. Alba)¹⁵, Cristurul Secuiesc (jud. Harghita)¹⁶, iar mai spre răsărit de granițele romane sînt atestate descoperirile de la Bancu Ciucului (jud. Harghita)¹⁷, Oniceni (jud. Neamț)¹⁸, Negri (jud. Bacău)¹⁹ și Simionești (jud. Neamț)²⁰. În Crișana de asemenea se pare că au fost îngropate atunci două tezaure la Cherechi²¹ și Covăsiș (jud. Arad)²². În afară de tezaurele de la Oniceni și Negri, despre care știm că se termină cu piese din anul 166, celelalte sînt lipsite de indicațiile referitoare la data de emiteră a ultimelor monede. Excepție va face probabil tezaurul de la Simionești, unde data monedelor finale urmează să fie stabilită. Deși informațiile existente despre ele sînt cu totul incomplete, credem totuși că aceste depozite monetare au putut fi tainuite în aceași vreme și din aceleași motive.

Cauza directă, care determinase pe mai mulți posesori de valori monetare, inclusiv pe cel de la Tibodu, să-și ascundă în pămînt avutul lor bănesc putea fi invazia marcomanilor în Dacia romană, eveniment care a provocat, ani la rînd, panică și nesiguranță în regiunile carpatice. Dispunerea geografică a tezaurelor la care ne referim — trei de-a lungul Mureșului (Cherechi, Covăsiș, Barbura), iar unul în zona auriferă din Munții Apuseni (Bucium), patru în Secuime (Tibodu, Sînpaul, Bancu, Cristur) și trei mai departe peste Carpații Orientali (Oniceni, Negri, Simionești), în Moldova — ar putea coincide cu principalele direcții de pătrundere impetuoasă a neamurilor marcomane și cu ținuturile cele mai primejdite. În mijlocul unor atari tulburări se poate presupune, fără a exista însă proba documentară, că au avut loc și oarecare revolte ale populației oprimată din lăuntrul provinciei, împotriva dominației romane. Oricum, cert este că o parte dintre aceste tezaure au fost îngropate în spațiul în care se afla Ulpia Traiana — Sarmizegetusa și minele de aur romane, unde știm din alte surse de informație că s-au dat lupte și s-au făcut devastări în timpul năvalei marcomane: însăși capitala Daciei era amenințată de un „îndoit pericol“ (CIL, III, 1769: ... *ancipiti periculo virtutibus*) *restituta*), exploatarea auriferă din Munții Apuseni a fost întreruptă, iar în galeriile minelor vremelnice părăsite s-au ascuns tăblițe cerate (a. 167—168)²³.

Pe temeiul considerațiilor de mai sus, se poate susține că tezaurul monetar roman de la Tibodu este unitar, deus într-un singur vas și îngropat în timpul războaielor marcomanice. Chiar dacă, în ultimă instanță, am admite depozitarea monedelor în două vase, așa cum înclină să creadă însuși Seidl și cum afirmă categoric Mommsen, aceasta nu exclude cîtuși de puțin *unitatea* tezaurului și apartenența lui la un singur proprietar autohton.

D. PROTASE

¹³ Fr. Müller, în *MCC*, IV, 1869, p. 424.

¹⁴ F. Kerecs, în *NumK*, XIV, 1915, p. 70; B. Mitrea, în *SCIV*, V, 1954, p. 483.

¹⁵ M. Pálffy, *Földtani Intézet Évkönyvei*, XVIII, 1910, p. 269; N. Macarovici, *Revista științifică V. Adamachi*, XXXII, 1946, p. 235.

¹⁶ Fr. Müller, în *MCC*, IV, 1859, p. 164 și 165, C. Gooss, în *AVSL*, XIII, 1876, p. 287.

¹⁷ Al. Ferenczi, ms. în posesia fiului său Șt. Ferenczi (Cluj). Tezaurul monetar de la Bancu, descoperit incidental în 1939, cuprindea „o mare cantitate de monede“ depuse într-o oală de lut. Din conținutul lui au fost salvate doar 11 piese determinate amănunțit de Al. Ferenczi la Cabinetul numismatic din Cluj. Acestea aparțineau următorilor împărați și împărăteșe: Vespasian (2), Nerva (1), Traian (1), Hadrian (2), Faustina senior (3), Marcus Aurelius (1), Lucilla (1).

¹⁸ B. Mitrea, *SCIV*, VII, 1956, p. 165.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ Tezaurul este inedit (Muz. Roman). El se compune din 101 denari romani, eșalonăți de la Vitellius pînă la Marcus Aurelius. Nu cunoaștem, deocamdată, anul de emisiune al ultimei sau ultimelor monede. Informație de la Maria Chițescu (București).

²¹ I. Tömörkény și P. Harsányi, în *NumK*, XI, 1912, p. 11 (sub *Kerek*).

²² I. Miletz, în *TörtRégÉrt* (seria veche), II, 1876, p. 168.

²³ Despre războaiele marcomanice, vezi C. Daicoviciu, *TransAnt*, ed. III (1945), p. 102—103, R. Noll, *Zur Vorgeschichte der Markomannenkrige*, în *ArchAust.*, 14, 1954, p. 43—67, și D. Tudor, *Răscoale și atacuri „barbare“ în Dacia romană (secolele II—III e.n.)*, București, 1957, p. 31—40, unde se găsește bibliografia de bază asupra acestor evenimente. Referitor la tezaurele încheiate în timpul lui Marcus Aurelius și la cauzele care au putut determina ascunderea lor în pămînt, vezi și observațiile făcute de B. Mitrea în *SCIV*, V, 1954, p. 182—184.

LE TRÉSOR MONÉTAIRE ROMAIN DE TIBODU (TRANSYLVANIE)

Observations et rectifications

(Résumé)

L'auteur reprend le problème du trésor de monnaies romaines découvert pendant l'année 1853 dans la localité de Tibodu (dép. Harghita) et publié pour la première fois par J. G. Seidl, dans *Archiv für Kunde österreichischer Geschichts-Quellen*, XIII, 1854, p. 137—138. Ce dépôt monétaire contenait au total 826 deniers, dont 202 pièces dataient du temps de la République jusqu'à l'époque de Marc-Antoine y compris, tandis que le reste de 624 pièces s'échellonnaient entre le règne de Vespasien et celui de Marc-Aurèle, la plus récente datant de l'an 167.

Dans les commentaires ultérieurs sur ce trésor, on avait affirmé que dans le cas donné il s'agissait de deux trésors différents, enterrés en deux vases distincts. S'appuyant sur les dates déjà publiées, l'auteur prouve, au contraire, qu'à Tibodu il a existé un seul trésor, accumulé par plusieurs générations. Il a appartenu à un propriétaire indigène, qui, menacé très probablement par l'invasion des Marcomans, l'avait enterré après l'an 167.